

PROGRAM PENDIDIKAN
VOKASI

Privasi jeung Ngalindungan Data Pribadi

Edisi Jawa Barat

Privasi jeung Ngalindungan Data Pribadi

Penulis:

Devie Rahmawati, Rizki Ameliah, Rangga Adi Negara, Indriani
Rahmawati

Tim Riset:

Mila Viendyasari, Rienzy K. R., Tim Literasi Digital

Desain:

Gina A. R.

Privasi jeung Ngalindungan Data Pribadi

Penulis

Devie Rahmawati
Rizki Ameliah
Rangga Adi Negara
Indriani Rahmawati

Tim Riset

Mila Viendyasari
Rienzy K. R.
Tim Literasi Digital

Desain

Gina A. R.

Diterbitkan oleh:

Kominfo, Jakarta 2021.

Dilarang mengutip atau memperbanyak sebagian atau seluruh isi buku ini dalam bentuk apa pun (seperti cetak, fotokopi, mikrofilm, CD-ROM, dan rekaman suara) tanpa izin tertulis dari penerbit.

Sanksi Pelanggaran Pasal 113

Undang-undang Nomor 28 Tahun 2014 tentang Hak Cipta

(1) Setiap Orang yang dengan tanpa hak melakukan pelanggaran hak ekonomi sebagaimana dimaksud dalam Pasal 9 ayat (1) huruf i untuk Penggunaan Secara Komersial dipidana dengan pidana penjara paling lama 1 (satu) tahun dan/atau pidana denda paling banyak Rp100.000.000,00 (seratus juta rupiah).

2) Setiap Orang yang dengan tanpa hak dan/atau tanpa izin Pencipta atau pemegang Hak Cipta melakukan pelanggaran hak ekonomi Pencipta sebagaimana dimaksud dalam Pasal 9 ayat (1) huruf c, huruf d, huruf f, dan/atau huruf h untuk Penggunaan Secara Komersial dipidana dengan pidana penjara paling lama 3 (tiga) tahun dan/ atau pidana denda paling banyak Rp500.000.000,00 (lima ratus juta rupiah).

(3) Setiap Orang yang dengan tanpa hak dan/atau tanpa izin Pencipta atau pemegang Hak Cipta melakukan pelanggaran hak ekonomi Pencipta sebagaimana dimaksud dalam Pasal 9 ayat (1) huruf a, huruf b, huruf e, dan/atau huruf g untuk Penggunaan Secara Komersial dipidana dengan pidana penjara paling lama 4 (empat) tahun dan/ atau pidana denda paling banyak Rp1.000.000.000,00 (satu miliar rupiah).

(4) Setiap Orang yang memenuhi unsur sebagaimana dimaksud pada ayat (3) yang dilakukan dalam bentuk pembajakan, dipidana dengan pidana penjara paling lama 10 (sepuluh) tahun dan/ atau pidana denda paling banyak Rp4.000.000.000,00 (empat miliar rupiah).

Isi di luar tanggung jawab Percetakan

Daftar Eusi	3
Pangartian	4
Palanggaran Privasi di Internét	6
Ngajaga Privasi Murangkalih	8
Ngalindungan Data Pribadi di Internét	10
Ngatur Setélan Privasi di Média Sosial	12

PANGARTIAN

Unggal jalma gaduh nu namina hak asasi manusia keur ngalindungan dirina. Hal ieu aya dina Undang Undang Dasar 1945, pasal 28 G anu disada:

"Tiap jelema berhak ka panyalindungan diri pribadi, kulawarga, kahormatan, martabat jeung harta benda nu aya dina kakuasaanana, jeung berhak ka rasa aman jeung panyalindungan ti ancaman kasieunan keur ngalakukeun atawa teu ngalakukeun hiji hal nu kaasup ka hak asasi".

Panyalindungan ieu ogé kaasup ngalindungan data pribadina. Dumasar ti Peraturan Menteri Komunikasi jeung Informatika (Menkominfo) Nomer 20 Tahun 2016 ngeunaan Panyalindungan Data Pribadi dina Sistem Éléktronik, arti Data Pribadi nyaéta data khusus anu disimpen, dirawat, jeung dijaga kaleresan jeung dilindungan karahasiaanana. Teras, Data Perseorangan Tertentu nyaéta tiap katerangan anu bener jeung nyata anu aya némpél jeung bisa diidéntifikasi, ku langsung atawa henteu langsung, ka masing-masing individu anu panggunaanna sesuai jeung ketentuan peraturan.

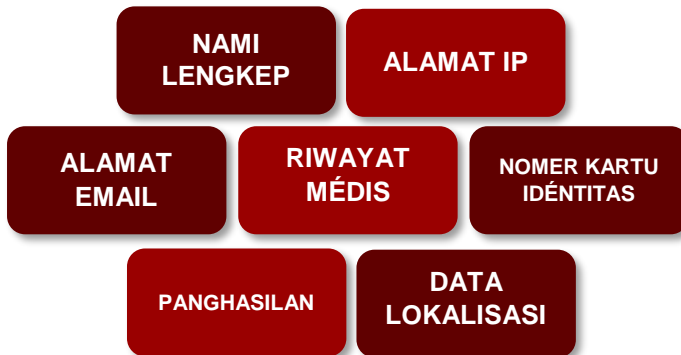
Unggal jalma pastina gaduh hak privasi atas data pribadi nu milikna, nyaéta hak keur bisa ngatur, ngubah, ngelola jeung ngahapus data pribadi anu milikna jeung mutuskeun iraha, kumaha jeung keur naon data éta dipasihkeun ka pihak lain.

Sumber:

<https://steemit.mm/data/@phdmoon/what-is-presonaldata-is-personaldataprivate-data>

PANGARTIAN

Naon waé anu kaasup data pribadi? Ieu sajumlah contohna:

Indonésia ogé dugi ka ayeuna teu acan gaduh Undang-Undang khusus ngeunaan Panyalindungan Data Pribadi, atanapi aya sajumlah undang-undang anu geus aya unsur panyalindungan data pribadi di jerona. Ngeunaan ka data pribadi dina média éléktronik, Undang-Undang Informasi jeung Transaksi Éléktronik (UU ITE) pasal 26 nyebutkeun:

"Kecuali ditentukeun lain ku Peraturan Perundang-undangan, ngagunakeun tiap inpormasi liwat média éléktronik nu nyangkut ka data pribadi kudu dilakukeun jeung perjangjian jelema nu bersangkutan”.

Sumber:

<https://steemit.mm/data/@phdmoon/what-is-presonaldata-is-personaldataprivate-data>

PALANGGARAN PRIVASI DI INTÉRNÉT

Kadang, urang teu sadar bahwa urang geus “ngabuka” data pribadi urang atawa réréncangan urang di internét, khususna dina média sosial. Éta kaasup kana salah sahiji contoh palanggaran privasi di internét. Lain éta hungkul, panyadia layanan aplikasi média sosial ogé bisa ngalakukeun palanggaran privasi pangguna maké cara mikeun data panggunana ka pihak katilu.

Sababaraha contoh ieu tiasa waé méré gambaran ngeunaan rupa-rupa kasus palanggaran privasi di internét:

Di Facebook, nandaan réréncangan dina hiji postingan, boh dina tulisan, tautan wéb, foto atawa video bisa ngakibatkeun postingan éta muncul dina linimasa réréncangan urang. Lamun ieu dilaksanakeun teu izin, bisa disebat ngalanggar privasi réréncangan urang éta.

Nyebarkeun foto pribadi atawa kulawarga dina média sosial teu maké izin anu boga ogé bisa dikategorikeun kana palanggaran privasi.

Panyadia layanan transportasi online nyanggakeun mitra jeung palangganna bisa saling terang nomer telepon, anu kuduna ngan digunakeun keur kaperluan komunikasi pas prosés transaksi dilakukeun. Atanapi geus kajadian sajumlah kasus anu datana digunakeun saatos prosés eta réngsé.

PALANGGARAN PRIVASI DI INTÉRNÉT

Sababaraha contoh ieu tiasa waé méré gambaran ngeunaan rupa-rupa kasus palanggaran privasi di internét:

Sering ogé urang manggihan di WhatsApp Group aya jelema anu ngasupkeun jelema lain ka grup eta atanapi teu izin sateuacanana. Hal ieu nyebabkeun nomer telepon jelema éta kasebar tanpa izin, artina éta ngalanggar privasina.

Peretasan akun média sosial ogé sering kajadian, nu biasana sakalian jeung pencurian data jeung panipuan.

Pangguna média sosial kadang teu taliti ngizinkeun aplikasi pihak katilu keur bisa nyandak data pas pangguna keur ngagunakeun aplikasi éta. Pihak katilu ieu teras bisa manfaatké aksés nu maranéhna gaduh keur meunangkeun informasi profil si pangguna dugi ka réréncanganana.

NGAJAGA PRIVASI MURANGKALIH

Murangkalih jadi salah sahiji kelompok anu rentan kena palanggaran privasi di internét, khususna dina média sosial. Teu jarang barayana anu ngalakukeun palanggaran privasi si murangkalih, misalna kolot atawa kulawargi lainna. Hal ieu kusabab kirangna kasadaran kolotna ngeunaan ngajaga privasi murangkalih, khususna pas ngunggah foto murangkalih dina média sosial.

Ieu sajumlah hal nu kudu diperhatoskeun sateuacan ngunggah foto murangkalih:

Teu Nganggo Pakéan (Baju)

Hindarkeun ngunggah foto murangkalih dina kaayaan teu nganggo pakéan. Foto-foto éta teu pantas dikonsumsi publik. Ulah kajadian foto éta disalahgunakeun ku pihak lain.

Murangkalih Batur

Leuwih saé teu nyebarkeun atawa mikeun tag ka foto murangkalih batur dina média sosial. Sateuacan unggah foto murangkalih batur, nyuhunkeun izin kolotna heula.

Idéntitas Pribadi

Idéntitas murangkalih leuwih saé teu dibagikeun keur umum. Saperti nami lengkep, alamat jeung sakolana téh inpormasi anu rentan atawa gampil disalahgunakeun.

NGAJAGA PRIVASI MURANGKALIH

Ieu sajumlah hal nu kudu diperhatoskeun sateuacan ngunggah foto murangkalih:

Ngérakeun

Nunjukkeun kalemahan, kasieunan, atawa hal ngérakeun lainna ti murangkalih bisa mawa pangaruh ka kahirupanana engké. Foto-foto nu kitu leuwih saé disimpen keur koleksi pribadi.

Gering

Pikirkeun, anjeun hoyong teu jalma lain ningalikeun foto anjeun dina kaayaan lusu, leuleus teu berdaya? Paké standar ieu sateuacan ngunggah foto murangkalih anu gering.

Kagiatan Nu Teu Aman

Ulah ngunggah foto murangkalih keur ngalakukeun kagiatan anu teu biasa kusabab bisa nimbulkeun kontroversi.

Sumber: Parenting & Popsugar

NGALINDUNGAN DATA PRIBADI DI INTERNÉT

Aya sajumlah hal nu kudu diperhatoskeun keur ngajaga kaamanan data urang di internét. Ieu diantarana:

Ngagunakeun password atawa kata sandi anu hésé keur akun-akun urang di internét, misalnya akun email, média sosial, aplikasi, toko online jeung lainna. Ulah ngagunakeun password anu gampang katebak saperti tanggal lahir, nami pasangan, nami sakola jeung lainna. Rubah ogé password anu rutin (misalna dua bulan sakali).

Ulah ngabagikeun inpormasi, khususna data pribadi seueur teuing dina média sosial. Data éta bisa dipaké ku jelema nu teu tanggung jawab.

Perhatoskeun alamat URL ti situs anu urang aksés, jeung pas online. Ulah kajadian kajebak ku situs palsu nu maksudna nyuri data urang. Lamun hoyong masang aplikasi anyar di handphone atawa komputer urang, perhatoskeun aksés anu dinyuhunkeun ku aplikasi éta. Ulah kajadian aplikasi éta bisa ngakses data urang nu teu perlu keur ngagunakeun aplikasi éta.

Keur tiap akun, leuwih sae lamun urang ngagunakeun password anu béda ogé, supaya lamun aya akun urang anu password-na dibajak, teu bakal nyebabkeun akun lain gampang dibajak ogé.

NGALINDUNGAN DATA PRIBADI DI INTERNÉT

Aya sajumlah hal nu kudu diperhatoskeun keur ngajaga kaamanan data urang di internét. Ieu diantarana:

Hargaan privasi jalma lain, ulah ngabagikeun data pribadi batur tanpa izin ti nu gaduh.

Hati-hati lamun ngagunakeun WI-Fi di tempat umum, ulah pernah ngabagikeun data anu penting komo deui ngalakukeun transaksi biaya (ngasukpeun data kartu kredit, ngalakukeun e-banking jeung lainna) pas handphone atawa komputer urang kahubung jeung koneksi publik.

Lamun narima tautan (link) situs wéb ti email, pesen singkat jeung lainna, yakinkeun heula bahwa link eta ngarah ka situs nu urang tuju. Lain ka situs palsu nu umumna gaduh maksud keur phising.

Setél atawa atur privasi dina tiap akun média sosial anu urang gunakeun. Putuskeun saha waé anu bisa ngaksés profil jeung postingan urang.

NGATUR SETÉLAN PRIVASI DI MÉDIA SOSIAL

Facebook

Dina Facebook, urang bisa ngagunakeun alat nu aya keur ngatur privasi urang misalna saha anu bisa nempo postingan urang, saha nu bisa ngirim pertemanan ka urang, saha nu bisa nempo profil urang jeung lainna. Urang ogé bisa ngatur ngeunaan saha nu bisa posting di linimasa urang, kumaha lamun aya nu nandaan (tagging) urang jeung lainna.

Mengatur setting privasi di Facebook

Ngatur setélan privasi dina Facebook

Pengaturan dan Alat Privasi

The screenshot shows the Facebook privacy settings interface. A dropdown menu is open over the 'Siapa yang dapat melihat ini?' setting. The menu options are:

- Publik**: Semua orang di dalam atau di luar Facebook
- Teman**: Teman Anda di Facebook
- Teman kecuali...**: Jangan tampilkan ke beberapa teman
- Hanya saya**: Hanya saya
- Lebih banyak...**

Mengatur siapa saja yang bisa melihat postingan kita di Facebook

Ngatur saha waé nu bisa nempo postingan urang dina Facebook

Pengaturan Linimasa dan Penandaan

Linimasa	Siapa yang bisa memposting di linimasa Anda?	Hanya saya	Edit
	Siapa yang bisa melihat postingan di linimasa Anda?	Teman dari teman	Edit
Penandaan	Siapa yang bisa melihat postingan yang menandai Anda di linimasa Anda?	Teman dari teman	Edit
	Ketika Anda ditandai di postingan, siapa yang ingin Anda tambahkan ke pemirsa postingan jika mereka tidak dapat melihatnya?	Teman	Edit
Tinjau	Tinjau postingan yang menandai Anda sebelum postingan itu muncul di linimasa?	Aktif	Edit
	Tinjau apa yang dilihat orang di linimasa Anda		Lihat Sebagai
	Tinjau tanda yang ditambahkan orang ke postingan Anda sebelum tanda muncul di Facebook?	Nonaktif	Edit

Mengatur penandaan (tag) dari teman kita di facebook

Ngatur tag ti réréncangan urang di Facebook

NGATUR SETÉLAN PRIVASI DI MÉDIA SOSIAL

Instagram

Instagram Dina Instagram, urang bisa ngatur setélan keur nentukeun privasi urang. Sajumlah hal nu bisa diatur nyaéta:

**PRIVASI
JEUNG
KAAMANAN**

**PRIVASI
AKUN**

**AKUN ANU
DIBLOKIR**

**STATUS
KAGIATAN/A
KTIVITAS**

**NGABAGIKE
UN ULANG
KA CARITA**

**KONTROL
CARITA**

NGATUR SETÉLAN PRIVASI DI MÉDIA SOSIAL

**KONTROL
KOMENTAR**

**FOTO
NGENAAN
ANJEUN**

**AKUN
TERTAUT**

DATA AKUN

**AUTENTIKASI
DUA-FAKTOR**

**UNDUHAN
DATA**

**SINKRONISAS
I KONTAK**

NGATUR SETÉLAN PRIVASI DI MÉDIA SOSIAL

PRIVASI AKUN AKTIF

Ngatur postingan urang bisa ditempo ku sasaha atawa sababaraha panutur (follower) waé.

AKUN ANU DIBLOKIR

Nentukeun akun-akun khusus teu bisa nempo postingan urang.

STATUS AKTIVITAS

Nempokeun status aktif urang ka pangguna lainna.

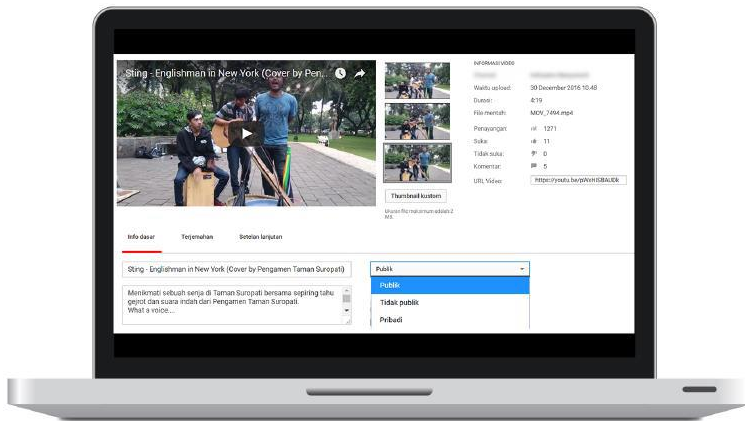
KONTROL KOMENTAR

Ngatur saha nu bisa komentar dina postingan urang.

NGATUR SETÉLAN PRIVASI DI MÉDIA SOSIAL

Youtube

Dina Youtube urang bisa ngubah setélan privasi video jeung ngelola aksés penayanganana. Sajumlah pilihan nu aya nyaéta:

Video jeung playlist **publik** bisa ditempo jeung dibagikeun ku sasaha waé.

Video jeung playlist **tidak publik** bisa ditempo jeung dibagikeun ku nu gaduh link-na.

Video jeung playlist **pribadi** ngan bisa ditempo ku Anjeun jeung pangguna nu Anjeun pilih.

MÉDIA SOSIAL

Daftar Eusi	19
Média Sosial jeung Aplikasina	20
Panggunaan Sajumlah Média Sosial	25
Facebook	25
Twitter	28
Instagram	31

MÉDIA SOSIAL JEUNG APLIKASINA

Bentuk manfaat aplikasi anu paling gedé di jaman internét ayeuna nyaéta pemanfaatan aplikasi média sosial. Média sosial nyaéta aplikasi nu ngagunakeun internét anu tiap panggunana bisa komunikasi jeung nu lainna ti nyiptakeun kontén inpormasi jeung ngabagikeun jeung ogé narima inpormasi ti pangguna lainna.

Ciri-ciri Media Sosial

User Generated Content

Ayana fitur keur pangguna nyiptakeun kontén jeung nyebarkeunna.

Halaman Profil Pangguna

Aya menu profil anu nyieun pangguna nunjukkeun inpormasi ngeunaan manéhna.

Kabuka

Nyieun tiap jelema bisa nyieun akun.

Interaksi jeung Pangguna Lain

Ayana fitur keur interaksi jeung pangguna lain misalna like, komentar, sharing (bagikeun) jeung lainna.

Tanda Waktos dina Tiap Postingan

Tiap postingan aya tanda waktosna supaya bisa terang iraha ngalakukeun posting.

Sababaraha ciri ti média sosial nyaéta nyieun tiap jelema keur nyieun akun, ayana halaman profil keur tiap pangguna nu nunjukkeun data pangguna, fitur keur nyiptakeun kontén jeung ngabagikeunana, interaksi jeung pangguna lain nu bisa dilakukeun ti mikeun komentar jeung tombol like, aya tanda waktos dina tiap postingan, jeung lainna.

MÉDIA SOSIAL JEUNG APLIKASINA

Pengelompokan Media Sosial

Ayeuna aya ratusan aplikasi média sosial nu aya di internét. Umumna aplikasi-aplikasi éta bisa dikelompokkeun nyaéta:

Jejaring Sosial

Facebook,
Linkedin,
Google+,
Path, jeung
lainna.

Blogging

Blogspot,
Wordpress,
Tumblr,
jeung lainna.

Aplikasi Berbagi Video

Youtube,
Metube,
Vimeo, jeung
lainna.

MEDIA SOSIAL SAMO APLIKASINYO

Umumna aplikasi-aplikasi éta bisa dikelompokkeun nyaéta:

**Aplikasi
Berbagi
Gambar**

**Micro-
Blogging**

Kolaborasi

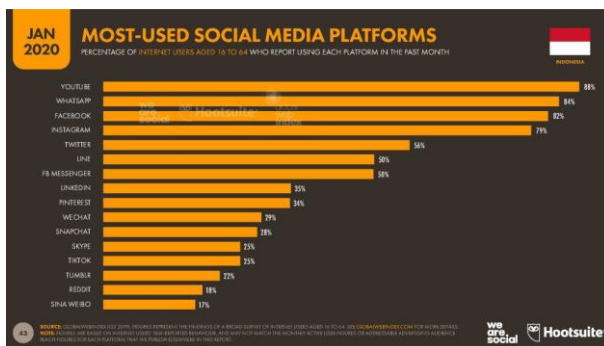
Flickr,
Pinterest,
Picassa,
jeung lainna.

Twitter

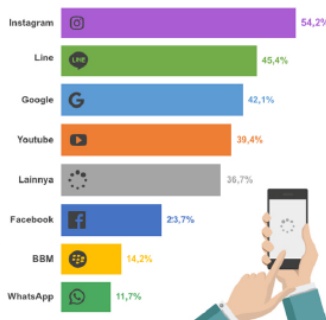
Wikipedia,
Google
Drive,
Slideshare,
jeung lainna.

MÉDIA SOSIAL JEUNG APLIKASINA

Dumasar ti laporan insight "we are social" jeung Hootsuite ngeunaan "Digital in 2020 in Southeast Asia" anu dikaluarkeun Januari 2020, layanan média sosial anu paling seueur digunakeun di Indonésia nyaéta YouTube.

Atanapi, dumasar riset ti Tirto.id anu dilaksanakeun taun 2017 ngeunaan Generasi Z, nyaéta generasi anu lahir dina bentang waktos taun 1996 dugi ka 2010, layanan média sosial anu paling populér digunakeun nyaéta Instagram.

Layanan Media Sosial yang paling banyak digunakan Generasi Z di Indonesia

PANGGUNAAN SAJUMLAH MÉDIA SOSIAL

FACEBOOK

Facebook nyaéta média sosial anu gaduh pangguna paling seueur ayeuna nu nepi ka leuwih ti 2 milyar pangguna aktip di dunia, ogé di Indonesia. Henteu ngan keur panggunaan pribadi, Facebook oge bisa digunakeun ku loba pihak keur salah sahiji média bisnis atawa organisasi. Dina Facebook urang bisa ngabagikeun tulisan, foto, video, tautan atawa link situs, jeung lainna. Urang ogé bisa interaksi jeung pangguna facebook lainna ti ngaréspon postingan (like, love, sedih jeung lainna), komentar, ngabagikeun jeung lainna.

Lamun nyieun status, urang ogé bisa ngalakukeun hal ieu:

Nandaan (tagging) réréncangan ngagunakeun simbol "@" teras ditambahan ku nami réréncangan urang.

Ngagunakeun hésték "#" keur topik anu relevan jeung postingan urang, supaya lamun dipencét bakal ka topik nu sarupa.

Ngajadwalkeun post, urang bisa ngalakukeun jadwal post, supaya status urang teu langsung muncul pas urang nyieunna atanapi bisa diatur waktosna.

PANGGUNAAN SAJUMLAH MÉDIA SOSIAL

Dina Facebook urang ogé bisa nyieun Halaman (Facebook Page) nu bisa digunakeun keur kapentingan organisasi atawa usaha. Urang bisa nyuhunkeun jelema supaya resep (like) halaman urang jeung bagikeun inpormasi ngeunaan organisasi usaha urang di halaman éta, kaasup ogé nyieun béwara kagiatan (event) anu bisa langsung dibagikeun ka jelema-jelema nu urang ajak. Anu kudu diperhatoskeun pas ngelola postingan di Facebook nyaéta kumaha meunangkeun interaksi ti pamirsa, supaya pamirsa hoyong mere like, komentar atawa ngabagikeun (share) postingan urang.

Bagian anu penting ti Halaman Facebook nyaéta Foto Profil jeung Foto Sampul. Ukuran anu disarankeun keur foto profil nyaéta 180 x 180 pixel (minimal 160 x 160 pixel). Foto Profil éta bakal ditingalikeun dina ukuran 170 x 170 pixel di komputer, 128 x 128 pixel di smartphone. Samentawis, ukuran keur foto sampul nu disarankeun nyaéta 851 x 315 pixel (minimal 399 x 150 pixel), bakal ditingalikeun dina ukuran lebar 820 pixel jeung tinggi 312 pixel di Halaman Anda di komputer, jeung lebar 640 pixel jeung tinggi 360 pixel dina smartphone.

PANGGUNAAN SAJUMLAH MÉDIA SOSIAL

Engagement atawa interaksi ka pamirsa di Facebook ogé salah sahiji hal nu penting keur diperhatoskeun. Keur ngabangun interaksi éta, ieu hal-hal nu kudu diperhatoskeun:

- Posting nu berkala, sahenteuna 1-2 kali sadinten
- Foto/Gambar bakal leuwih pikaresepeun dibandingkeun ngan téks hunngkul jeung umumna bakal meunangkeun interaksi nu leuwih loba
- Waktos nu paling pas keur posting di Facebook nyaéta pas waktosna tuang siang jeung 5 dugi ka 7 peuting
- Naroskeun patarosan keur mancing komentar ti pamirsa.

PANGGUNAAN SAJUMLAH MÉDIA SOSIAL

TWITTER

Twitter nyaéta média sosial anu nyadiakeun paguneman nu gancang maké postingan nu diwatesan 280 huruf hungkul. Tiap jelema bisa nuturkeun (follow) jelema lain supaya bisa nempo tweet-na dina linimasa (timeline) urang. Salain éta, urang bisa nempo topik nu paling diobrolkeun dina hiji waktos khusus liwat trending topics maké hésték anu digunakeun. Sadayana tweet nu diposting sifatna publik kecuali lamun urang protect (dinyalindungkeun) tweet urang.

Privasi Tweet

- Nyalindungkeun Tweet Abdi

Tweet anjeun ayeuna dilindungan: ngan jelema nu anjeun izinkeun bakal narima Tweet anjeun. Tweet anjeun salanjutna teu bakal katempo ku publik. Tweet anu diposting sateuacanana meureun masih tiasa katempo ku publik.

Sajumlah istilah penting anu perlu dipikanyaho dina ngagunakeun Twitter nyaéta:

Tweet

Tulisan anu urang posting di Twitter jeung maksimal 280 huruf. Urang bisa tweet naon waé misalna opini, inpormasi, humor, obrolan jeung nu lainna. Salain tulisan, urang oge bisa nambahkeun foto jeung video (maksimal 140 detik).

Retweet (RT)/ Quote Tweet

Retweet nyaéta tindakan keur neruskeun tweet batur supaya tiasa dibaca ku follower urang. Quote Tweet nyaéta nambahkeun komentar/tulisan urang dina Retweet éta.

Mention (@)

Nandaan jelema dina tweet urang.

Reply

Tweet anu dipaké keur bales tweet jelema lain.

Sajumlah istilah penting anu perlu dipikanyaho dina ngagunakeun Twitter nyaéta:

Following

Following nyaéta pangguna twitter lainna anu urang tuturkeun. Liwat following jelema lain, urang bakal bisa nempo tweet ti jelema éta dina linimasa urang.

Followers

Jelema anu nuturkeun urang di Twitter.

HashTags (#)

Fungsina supaya pangguna lain anu nempo bisa milarian topik sarupa nu ditulis jelema lain. Intina ngalompokkeun hiji atawa sajumlah kata supaya gampang dipilarian.

Trending Topic

Nyaéta hiji atawa sajumlah topik nu keur seueur diomongkeun dina twitter, biasana topik dina hashtag anu sarua bakal jadi Trending Topic lamun aya lonjakan tweet dina waktos anu singkat.

PANGGUNAAN SAJUMLAH MÉDIA SOSIAL

INSTAGRAM

Instagram nyaéta aplikasi keur ngabagikeun foto jeung video nu nyieun pangguna nyandak foto, video, nerapkeun filter digital jeung ngabagikeun pangguna nu lain, khususna keur follower. Salain keur posting foto, video, ayeuna Instagram ogé gaduh fitur Stories jeung IGTV. Stories nyaéta foto/video nu bakal muncul dina profil urang, atanapi ngan aya keur 24 jam. IGTV nyaéta fitur anyar nu nyieun pangguna keur ngunggah video panjang dina format vertikal. Tingkat popularitas Instagram ogé naék pesat ayeuna, khususna keur pangguna internét di Indonésia, komo deui barudak remaja.

Ukuran foto/video sing diunggah

Urang tiasa ngunggah foto atawa video di Instagram, jeung fitur nu aya ayeuna, urang oge tiasa ngunggah sajumlah foto/video sakaligus dina hiji postingan. Keur video, kudu diperhatoskeun bahwa durasi nu bisa diposting di Instagram nyaéta 03-60 detik tiap videona. Keur dimensi foto/video nu disarankeun nyaéta:

Format standar instagram bentukna square/persegi dina ukuran lebar 1080px x tinggi 1080px. Ieu format paling idéal jeung format standar Instagram anu disarankeun.

Format vertikal instagram bentukna persegi panjang vertikal dina ukuran lebar 1080px jeung tinggi maksimal 1350px. Format ieu meuni saé nampilkeun gambar dina smartphone. Atanapi teu katingali saé dina profil kusabab bagian luhur jeung bawahna kapotong (kapaksa dijadikeun persegi).

Format horizontal bentukna persegi panjang dina ukuran lebar maksimal 1080px jeung tinggi minimal 566px. Format ieu saé keur nampilkeun gambar dina Instagram website atanapi teu pati saé dina smartphone. Dina profil ogé teu ideal kusabab bagian kiri jeung kanan infografis tipe ieu bakal kapotong supaya jadi persegi.

PANGGUNAAN SAJUMLAH MÉDIA SOSIAL

Filter Foto

Saatos milih foto nu bakal diunggah, urang tiasa milihan filter foto nu bisa digunakeun keur ngageulisan foto. Atawa urang ogé bisa ngatur manual, misalna tingkat katerangan, kontras, saturasi, fokus jeung lainna.

Caption / Keterangan Foto

Saatos milih foto nu bakal diposting, sateuacan diunggah, urang kudu mikeun caption atawa katerangan foto éta.

Sajumlah tips supaya nulis caption nu alus nyaéta:

Pahaman pamirsa urang, gunakeun basa nu bener pas nulis katerangan foto sesuai jeung pamirsa.

Keur ngajak interaksi (engagement), taroskeun patarosan dina akhir.

Tulis caption anu bakal mancing follower keur mikeun komentar.

Gunakeun hashtag (#) supaya jelema lain gampang milarian postingan urang ngeunaan topik hashtag éta.

Tepikeun carita urang ngeunaan gambar nu diunggah. Carita nu sifatna pribadi bakal leuwih ngundang follower.

Tambahan humor, kusabab jelema resep ka carita anu pikaseurieun.

KENALAN JEUNG HOAKS

Daftar Eusi	36
Pangartian HOAKS	37
Jenis-Jenis HOAKS	40
Jadi Warganét anu Pinter	43

PANGARTIAN HOAKS

Hoaks (hoax) janten masalah nu lumayan seueur diomongkeun ayeuna di dunya siber. Penyebaran hoaks liwat internét lumayan masif jeung gancang, dina riset disebatkeun bahwa hoaks nyebar leuwih gancang dibandingkeun inpormasi anu bener.

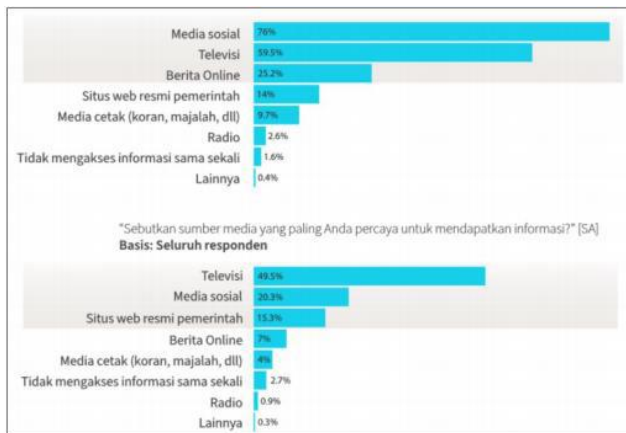
Sabenerna, naon sih nu disebut hoaks? Dumasar di Kamus Besar Bahasa Indonesia (KBBI), hoaks dihartikeun jadi berita bohong. Salain éta, Merriam-Webster ngahartikeun hoaks jadi tindakan anu nyieun hal nu salah atawa teu asup ka akal jadi dipercanten atawa ditarima jadi hal nu bener.

Atawa bisa disimpulkeun bahwa hoaks nyaéta inpormasi nu teu bener nu dibuat siga bener jeung akhirnya dipercanten ku jelema lain. Kata hoaks sorangan nu disangka mimitina mulai kasohor digunakeun dina pertengahan dugi ka akhir abad ka-18, asalna ti frasa hocus pocus nyaeta istilah dina dunya sulap/sihir.

Dina taun 2017, Masyarakat Telematika Indonesia (MASTEL) ngalaksanakeun survey ngeunaan hoaks di Indonesia. Ti hasil survey éta bisa ditempo bahwa jalur sebar hoaks nu paling gedé asalna ti Média Sosial jeung Aplikasi Chatting (ngobrol), jauh leuwih tinggi dibandingkeun média.

PANGARTIAN HOAKS

Panyebaran lainna saperti radio, media cetak, jeung televisi. Hal ieu nunjukkeun bahwa peran internét dina nyebarkeun hoaks ieu meuni gedé.

(KataData, Kominfo, November 2020)

Ladang Panyebaran Hoaks (Mastel, 2019)

Informasi anu sifatna hoaks tiasa muncul dina rupa-rupa bentukna, misalna tulisan, gambar atawa video. Dumasar ti survey Mastel (2019) hoaks nu paling seueur ditarima ku masyarakat Indonésia nyaéta bentukna tulisan. Samentawis éta, dumasar topikna, hoaks ngeunaan masalah sosial jeung politik paling seueur ditarima ku masyarakat, ogé ngeunaan SARA jeung kasihatan.

JENIS-JENIS HOAKS

Claire Wardle ti First Draft, hiji projék dina bidang literasi média, ngalompokkeun berita/inpormasi bohong (mis dan disinformasi) dina 7 kategori ieu:

1. Satire atawa Parodi

Inpormasi anu dijieun keur nyindir ka hiji kaayaan atawa jelema, biasana dina bentuk ironi, sarkasme, atawa parodi. Satir umumna dijieun tanpa maksud keur nipu jelema nu ningali kusabab sifatna ngan sindiran. Atanapi, keur nu teu paham gaya basa ieu bisa dibobodo jeung nyangka inpormasi anu ditempo nyaéta fakta, komo deui lamun nu nyampékeunana teu jelas nyebatkeun bahwa inpormasi éta satir.

2. Konten anu Nyesatkeun

Panggunaan inpormasi anu sesat keur ngabingkai hiji masalah. Biasana inpormasi ditingalikeun liwat ngaleungitkeun konteksna keur ngarahkeun persepsi publik supaya sesuai jeung kahoyong nu nyieun inpormasi éta.

3. Konten Tiruan

Inpormasi anu dijieun mirip ka aslina nu tujuanna keur nipu publik, misalna situs web anu dipalsukeun supaya pengunjungna katipu jeung nyangka situs éta nyaéta situs aslina.

4. Konten Palsu

Konten anyar anu 100% salah, ngahaja dirancang jeung dijieun keur nipu anu maca. Konten palsu ieu bisa diakibatkeun ku rupa-rupa tujuan, misalna kauntungan finansial, propaganda atawa kapentingan politik, akhirna tiasa nyesatkeun jeung ngabahayakeun masyarakat.

5. Koneksi anu Salah

Lamun judul, gambar atawa katerangan teu ngadukung konten nu sabenerna. Salah sahiji contohna nyaéta cara click bait, nyieun judul atawa gambar anu ngundang jelema supaya mencét tautan nu aya dina bentuk anu provokatif, menarik jeung sensasional, padahal kontenna teu "heboh" saperti judulna.

6. Konten anu Salah

Pas konten anu asli disampékeun dina kontéks anu salah, nyaéta inpormasi (tulisan, gambar atawa video)

anu bener disimpen dina kontéks nu teu sesuai kana aslina.

7. Konten anu Dimanipulasi

Informasi anu asli dimanipulasi tujuanana nyaéta nipu. Bisa waé ngan iseng, atanapi bisa oge aya tujuan keur provokasi, nyebarkeun propaganda atawa kapentingan politik.

JADI WARGANÉT ANU PINTER

Kumaha supaya hoaks bisa diteken tingkat sebaranana? Prinsipna, urang kudu tiasa janten warganét anu pinter, nu bisa mikir kritis pas narima hiji inpormasi jeung teu buburu disebarkeun.

Lamun urang narima inpormasi, inpormasi éta kudu disaring heula. Anu kahiji nyaéta milarian bahwa inpormasi éta bener atawa henteu, lamun henteu artina inpormasi éta hoaks. Lamun bener ogé ulah langsung disebarkeun, atanapi ditelaah heula inpormasi éta méré manfaat teu lamun urang sebarkeun. Lamun bermanfaat, kudu ogé dipikirkeun inpormasi éta perlu atawa henteu

disebarkeun. Lamun dirasa perlu disebarkeun, pikirkeun deui kudu disebar ayeuna atawa teu aya kaperluan nu ngadesak atawa kudu buburu.

Keur terang éta inpormasi hoaks atawa lain, aya sajumlah cara nu bisa dilakukeun, misalna milarian dina situs keur milarian fakta, milarian dina google, ngagunakeun aplikasi Hoax Buster Tools jeung nu lainna.

ANTISIPASI HOAKS

Daftar Isi	46
Idéntifikasi HOAKS	47
Situs Anti HOAKS	49
Ngagunakeun HOAKS BUSTER TOOLS	51
Jadi Warganét Anti-HOAKS	56

IDENTIFIKASI HOAKS

Seueur jelema nu média sosialna meuni seueur inpormasi hoaks, jeung sabenerna seueur inpormasi hoaks nu gampang dikenalan kusabab inpormasina ogé teu asup ka akal. Atanapi teu tiap jelema gaduh pola pikir anu kritis, khususna ngeunaan ngabédakeun mana inpormasi nu hoaks, mana anu lain. Umumna, inpormasi hoaks ogé gaduh sajumlah ciri nu bisa urang perhatoskeun, nyaéta:

- Dimimitian jeung kecap anu sugestif jeung heboh
- Sering mamawa nami tokoh atawa lembaga nu kasohor
- Kadangu teu asup ka akal, sering maké hasil panilitian anu palsu
- Teu muncul dina média utama, biasana ngan kasebar liwat pesen singkat atawa situs teu jelas
- Biasana make penulisan huruf kapital jeung tanda seru

Salain éta, aya cara singkat keur idéntifikasi atawa nyirian inpormasi éta hoaks atawa lain, nyaéta:

- Pariksa alamat url atawa website éta, kredibel atawa bisa dipercanten atawa henteu
- Pariksa halaman ngeunaan situs website nu nunjukkeun inpormasi éta
- Pariksa kalimat nu marentahkeun nu maca nyebarkeun pesen éta
- Cross check atawa pastikeun deui liwat milarian dina Google tema inpormasi nu hoyong dipariksa
- Pariksa kabeneranana dina Google Image

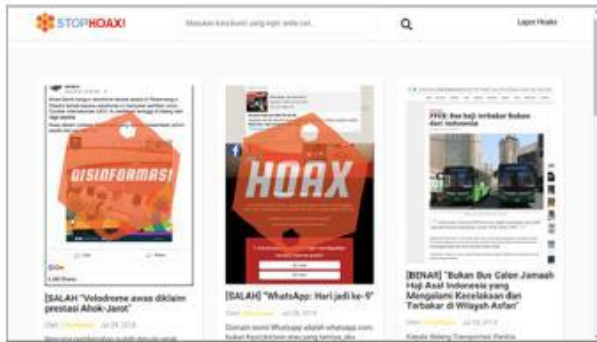
SITUS ANTI HOAKS

Aya situs wéb di Indonesia nu disiapkeun keur ngabantos warganét dina ngidéntifikasi hiji inpormasi hoaks atawa lain. Contohna nyaéta:

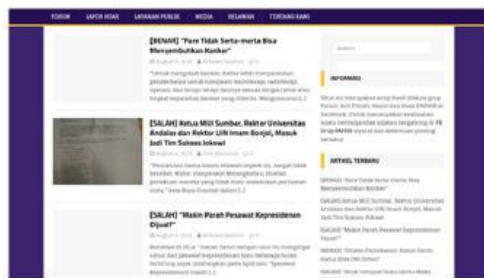
Cekfakta.com

Diwangun ti kolaborasi sajumlah parusahaan média keur ngalakeun analisis cek data tiap inpormasi nu diadukeun.

Stophoax.id

Situs anti hoaks anu diwangun ti kerjasama pamangu kapentingan majemuk (multi-stakeholder) saperti Kamenterian/Lembaga, Komunitas/Média, Jaringan Pemberitaan Pemerintah (JPP) jeung POLRI.

Tumbackhoax.id

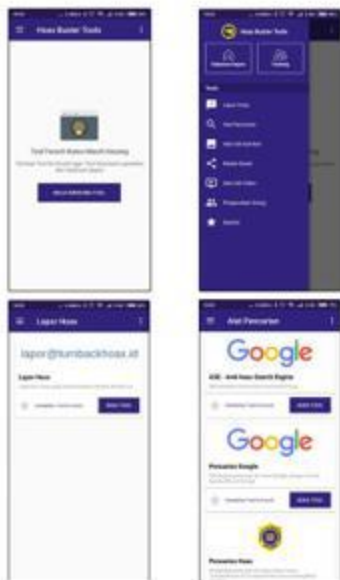
Situs anu dikelola Masyarakat Anti Fitnah Indonésia (MAFINDO) ti arsip hasil diskusi grup Forum Anti Fitnah, Hasut jeung Hoax (FAFH) dina Facebook.

NGAGUNAKEUN HOAX BUSTER TOOLS (HBT)

Masyarakat anti Fitnah Indonesia (MAFINDO) ngaluarkeun aplikasi nu ngagampangkeun panggunana keur “ngalawan” hoaks. Aplikasi ieu namina Hoax Buster Tools (HBT) anu tiasa diunduh dina Google Playstore.

Saatos suksés nginstall jeung ngabuka aplikasi HBT, urang dipénta keur “mulai Mencoba Tool”

Pilih salah sahiji, misalna "Lapor Hoax".

Teras, pencét ikon bintang. Ikon ieu digunakeun keur ngaktipkeun tools atawa alat nu aya dina aplikasi ieu.

Urang bisa ngulang deui langkahna keur nambahan tools nu bakal urang gunakeun.

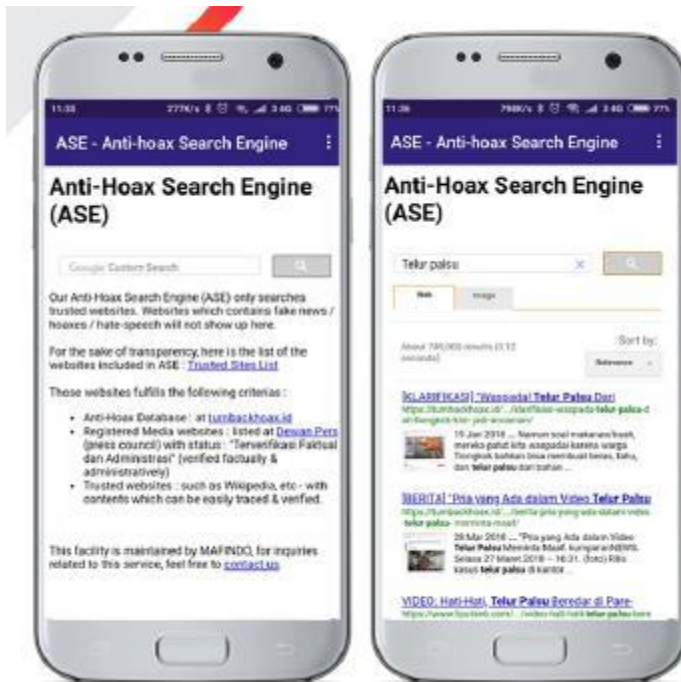
Contohna 3 tools dina layar awal HBT nu paling guna keur masyarakat: Lapor Hoax, ASE - Anti-hoax Search Engine, jeung Pencarian Hoax.

NGAGUNAKEUN TOOL LAPOR HOAKS

- Buka Tool Lapor Hoax
- Eusi data anu dipénta
- Salin téks asli hoaks (lamun aya)
- Tulis pesen Anjeun
- Unggah (upload) hasil tangkepan layar (screenshot), koma deui ker laporan nu teu tiasa nambahan tautan (URL), misalna laporan ti pesen berantai Whatsapp
- Pencét kotak céntang "I'm not a robot", teras pencét "SEND"

NGAGUNAKEUN TOOL LAPOR HOAKS

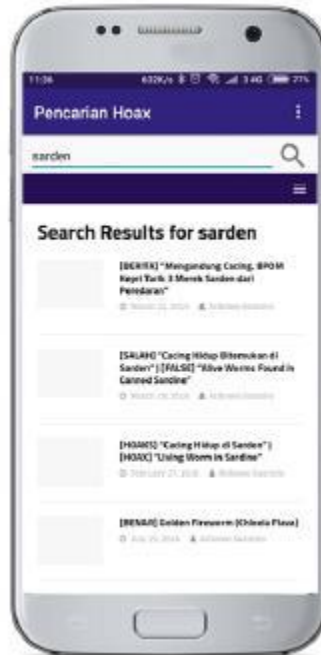

Anti Hoax Search Engine

ASE nyaéta tool nu ngagunakeun mesin pencari Google Custom Search anu ngan nunjukkeun hasil pilarian ti basis data turnbackhoax.id, média anu terverifikasi, jeung situs-situs anu dipercaya. Daftar situs éta bisa diakses “Trusted Sites List”

Tool Pencarian Hoax

Tool ieu bakal nunjukkeun hasil milarian hasil pariksa fakta (fact-check) dina basis data turnbackhoax.id. Ieu contoh hasilna: "Sites List"

JADI WARGANÉT ANTI-HOAX

Sumber: Instagram @refcool

Prinsipna, penting keur jadi warganét anu "kebal hoaks". Jeung supaya jadi warganét nu kitu, aya sajumlah tips nyaéta:

- Baca! Tiap inpormasi anu aya dipayuneun urang kudu dibaca sakabéhna. Ulah ngambil kesimpulan atawa intina ngan ti judulna.
- Tiasa mikir kritis, jaga akal séhat pas ngabaca inpormasi.

- Tabayyun, cek jeung ricek deui tiap inpormasi nu urang tarima.
- Gunakeun pikiran logis jeung ilmiah dina nganilai berita atawa inpormasi, ulah baper, ngabawa perasaan pas nelaah inpormasi.
- Tahan Jempol, Saring sateuacan Sharing. Pilih inpormasi nu emang hoyong disebarkeun.
- Lapang dada, toleran jeung sabar nyaeta kalakuan nu kudu urang utamakeun pas narima berita atawa inpormasi.
- Jeung penting ogé keur urang nangtung dina luhur kajujuran jeung kabeneran supaya hoaks teu gampang nyebar.

Daftar Pustaka

Kominfo, Siberkreasi (2020). Roadmap Literasi Digital 2021-2024. Jakarta: Kominfo, Siberkreasi

PROGRAM PENYIARAN
VOKASI

KOMINFO | SIBERKREASI | VOKASI UI

KLINIK DIGITAL | DIGITAL MAKARA PROJECT

2021